

תודות והערות

את הרעיון למחקר זה קבלתי מר' גרשום שטיינמץ מקרית ארבע.

בכתיבת מאמר זה, השתמשתי בחומר רב ממקורות רבים:

- מצאתי ספרים רבים מאתר האינטרנט "HebrewBooks". הספרים שלא נמצאו ב-HebrewBooks, נמצאו בספרייה הלאומית בירושלים ובספרייה של ישיבת "ניר" בקרית ארבע.
- כן מצאתי חומר נוסף באינטרנט.
- בית ההוראה המרכזי שע"י מכון ירושלים לדיינות ענו על מספר שאלות שלי בקשר ל"מין המותר בפיך".
- הרב לוי יצחק מ"מרכז תורני מונטריאול" שלח לי צילום של דברי ה"מרדכי".
- ר' אליהו עמנו, אברך בכולל של ישיבת "ניר" בקרית ארבע עזר לי לאתר חומר רב בספריית הישיבה.

אני מודה לכולם

המקורות מתועדים בקפדנות. כתובים בראשי תיבות – כדלקמן:

שו"ע = שולחן ערוך

או"ח = חלק אורח חיים של שולחן ערוך

יו"ד = חלק יורה דעה של שולחן ערוך

רמב"ם = משנה תורה של הרמב"ם

מ"ב = משנה ברורה

כמקובל בעת ציטוט מקורות, משתמשים בביטוי:

שם = זהה למקור הקודם, או מתייחס למקור שצוטט קודם לכן.

לאחר המאמר ישנם צילומים מתוך ספרים וחומרים אחרים המופיעים במאמר. צילומים מספרים שנמצאים בכמעט כל מקום, למשל: חומש, גמרא, טור, שו"ע, רמב"ם, מ"ב, לא הובאו.

המאמר יצא לאור בקרית ארבע חברון – אלול תשע"ט

השחרת הרצועות של תפילין כולל הצד הפנימי

כתוב ברמב"ם: "שמונה הלכות יש במעשה התפילין כולן הלכה למשה מסיני ולפיכך כולן מעכבות ואם שינה באחת מהם פסל, ואלו הם ... ושיהיו הרצועות שחורות." ¹ דהיינו שחייבים למרוח צבע שחור על הרצועות.

אילו דברים אסורים בהרכב הצבע?

כתוב בגמרא: "לא הוכשרו במלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד למאי הלכתא לתפילין תפילין בהדיא כתיב בהו למען תהיה תורת ה' בפוך מן המותר בפוך אלא לעורן." ² דהיינו אסור שבתי תפילין יהיו עשויים מעור של בעלי חיים טמאים, כמו חזיר, גמל, פיל, אריה, פרס וחסידה. אז כתוב בגמרא שהלכה זו גם חלה בחלקי התפילין, כמו בגידים וברצועות. ³ [בתשמישים אחרים יש דעות שונות אם חלה ההלכה הזו, וכן, אם יש הבדל בין תשמישי קדושה ותשמישי מצווה. ⁴ כתוב בגמרא: "כותבים תפילין ... ועל גבי עור נבלות וטרפות שלהן". ⁵ דהיינו מותר להשתמש בנבילה או בטריפה, בלבד שהמין טהור. לכן נשאלת השאלה, מה ההלכה בנוגע לחלב (צירי מתחת לאות "ח"), לגיד הנשה, ולדם של בעלי חיים טהורים בהרכב הצבע המשמש לצביעת רצועות התפילין? הרב שמעון גרינפעלד בשו"ת מהרש"ג, מתייחס לעניין החלב והוא כתב: "חלב שהוא בא מבהמה טהורה אף דחלב אסור באכילה מכל בהמה מ"מ כיון דבא מן בהמה טהורה ודאי חשוב מן מותר בפוך." ⁶ הרב אהרון הופמן מביא את המהרש"ג בנושא זה ולא חולק עליו. ⁷ ניתן לשייך את אותה התשובה גם לעניין הדם ולגיד הנשה.

השאלה על השימוש של גיד הנשה נמצא גם בקשר לתפירת התפילין, ושאלה זו נשאלה כבר לפני כמאתיים שנה על ידי הרב יונה לאנדסופר בספרו "בני יונה". וכך הוא כתב: "צ"ע ליקח לתפור [ספר תורה] מגיד הנשה שאינה מותר בפוך." ⁸ הרב שלמה גאנצפריד (מחברו של קצור שלחן ערוך) בספרו "קסת הסופר" מביא את ה"בני יונה" ומוסיף "ונ"ל להחמיר." ⁹ לעומת זאת ה"גידולי הקדש" על "דעת קדושים" צידד להקל. ¹⁰

¹ רמב"ם הלכות תפילין פרק ג הלכה א

² שבת כח:

³ שם

⁴ הרב יחזקאל לנדא, נודע ביהודה, מהדורא תנינא, (הלכה ברורה: ניו יורק), אורח חיים שאלה ג

⁵ שבת קח.

⁶ הרב שמעון גרינפעלד, שו"ת מהרש"ג, (ורנוב, תרצ"א), חלק ראשון, או"ח סי' כד

⁷ הרב אהרון גדליה הופמן, גידולי אהרן על קיצור ש"ע הלכות תפילין, (בני ברק, תשכ"ח), סי' טו

⁸ הרב יונה לאנדסופר, בני יונה, (פרג, תקס"ג), סי' רע"ח

⁹ הרב שלמה גאנצפריד, קסת הסופר, (אונגוואר, תקצה), מהדורא תנינא, חלק ראשון, פרק יז סע' א

¹⁰ הרב אורי פייבל הלוי, פירוש גדולי הקדש (על ספר דעת קדושים של הרב אברהם דוד מבוצ'ץ), (לבוב, תרנ"ו), יו"ד סי' רעח סע' ב

הרב אברהם גנחובסקי נתן הסבר לצדדי ספק זה, "דמצד אחד יש לומר דמותר, דדמי לנבילות וטריפות, שאע"פ שאסורות באכילה, מכל מקום חשיבי 'מין' המותר בפוך, דהוי ממין בהמה טהורה הן. אמנם לאידך, יש לומר דאסור, מכיון דגיד הנשה לעולם אסור באכילה, ואין בו צד התר לעולם. אם כן אינו מן המותר בפוך כלל, משא"כ נבילות וטריפות שמקרה הוא שגרם להן להיאסר."¹¹ נראה שאפשר להביא את אותה הסברה עבור חלב (צירי מתחת לאות "ח"), ודם של בהמות טהורות.

ישנו גם היבט נוסף שניתן לדון בו בנושא. הרב אורי שרגא פייבל הלוי שרייאר, בפירושו "גדולי הקדש", דהיינו, שבעת שהיה שליל (עובר) במעי אימו, גיד הנשה שלו מותר, ולכן אפשר להשתמש בו לתפירת ספרי תורה ותפילין.¹² כמו כן, בבן פקועה גם החלב וגם הגיד הנשה מותרים. מאידך, לדם אין הדבר תקף, מפני שדם בן פקועה אסור.¹³

מוטב לציין שישנו הבדל בין השחרת רצועות והשחרת בתים וה"נודע ביהודה" דן בנושא זה. בנוגע לרצועות, השחרה היא הלכה למשה מסיני ולכן אין פשרות, חייבים להשתמש בצבע שלא מגיע מבהמות טמאות.¹⁴ אולם בנוגע להשחרת הבתים ישנם חילוקי דעות האם המקור ההלכתי הוא הלכה למשה מסיני, ואפילו האם הבתים צריכים להיות בצבע שחור, ולכן, בנוגע לצבע להשחרת בתי התפילין, יש מקום להקל ולהשתמש בחומר שבא מבהמות טמאות, אולם ה"נודע ביהודה" מעדיף להחמיר בנושא.¹⁵

נשאלת השאלה אילו חומרים נכללים באיסור השחרת הרצועות, כלומר האם האיסור בלעדי לבעלי חיים, או שצמחיה שאסרה באכילה, למשל ערלה, נכללת באיסור. התשובה היא: "כל איסורי האכילה ובוודאי איסורי הנאה פסולים לזה, ולאן דווקא מה שמן החי."¹⁶

בנושא זה, הרב שלמה זלמן אויערבאך פסק: "קליפי שביעית, יש לדון אם מותר להשחיר בהם תפילין, אבל בדיעבד אם צבע בהן כשר." על זה נכתב ב"דבר הלכה" בהלכות שלמה: "דכאורה כיון דקיי"ל מצוות לאו ליהנות ניתנו, הו"ל כמבער שלא להנאה דאסור." לאחר הדיון בנושא בא המסקנה: "בתפילין שגם לאחר ההשחרה הוא לובשם ומשתמש בהם, מסתבר דחשיב נמי כדרך הנאתם ומותר."¹⁷

¹¹ פנינים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי – פ' בא תשע"ו – לתפור עם גיד הנשה, (אינטרנט)

¹² גדולי הקדש על דעת קדושים, שם, יו"ד סי' רעח סע' ב

¹³ אנציקלופדיה תלמודית כרך שלישי, (אנציקלופדיה תלמודית: ירושלים), בן פקועה, עמודים שע-שעא

¹⁴ נודע ביהודה, שם, מהדורא תנינא, אורח חיים שאלה ג

¹⁵ נודע ביהודה, שם, מהדורא קמא, אורח חיים שאלה א

¹⁶ דין, בית ההוראה המרכזי שע"י מכון ירושלים לדיניות, [להלן: דין] צבע לרצועות תפילין, יא תמוז

תשע"ט, (אינטרנט)

¹⁷ הרב שלמה זלמן אויערבאך, הליכות שלמה הלכות תפילה, (ירושלים), פרק רביעי סע' כט והערות מב-מג

הצוות של "רבני בית ההוראה" של מכון ירושלים לדיינות, מסכם את הנושא: "הכלל בענין זה, שכל דבר שבעצמותו הוא מותר באכילה אלא שנעשה בו מעשה האוסר כמו חסרון שחיטה – מותר לקחת, ומה שבעצמותו אסור – אסור".¹⁸ אולם ישנן שאלות שנשארות, למשל, גיד הנשה שנאסר באכילה, אך כפי שנכתב לעיל, יש שהיתרו להשתמש בגיד הנשה על מנת לתפור תפילין, וגם יש המתירים להשתמש בחלב (צירה מתחת לאות "חית") בהרכב החומר לצביעה. ניתן לשאול מה הדין של תערובת בשר בהמה עם חלב (קמץ מתחת לאות "חית") בהמה? מפני עצמו יש היתר לכל אחד, אך התערובת אסורה, וצ"ע בנושא.

שאלה נוספת היא על סתם יינם, האם מותר להשתמש בו כאחד מהמרכיבים לצבע עבור צביעת הרצועות? בשאלה זו דן בשנת תל"ד (קרוב לסוף המאה ה-17), הרב שבתי באר שהוציא ספר תשובות שכולל שימוש בסתם יינם בדיו של כתיבת פרשיות התפילין (ולא מן הנמנע שישנה אותה הלכה עבור הצבע לרצועות). שם כתוב: "ואם בבתי(?) מפאת יושנו של הספר לא ברורה המילה השומה) של קדושה דבעינן עיבוד לשמו אפילו בנבלות וטרפות שרי כ"ש בדיו דלא בעינן לשמו דשרי בסתם יינם".¹⁹ שלושים שנה מאוחר יותר, הרב שמעון בן אברהם אבוהב כתב בנושא: "למה יגרע דין היין שאין בו איסור הנאה בתערובת מדין איסור נבילות וטרפות שהותרו אליבא דכ"ע לענין כתיבת ספרי' תפילין ומזוזות".²⁰ רואים ששני הפוסקים הללו התיירו שימוש של סתם יינם בדיו (וכנראה גם בצבע לרצועות). אולם כמאה שנה יותר מאוחר הרב אלעזר פלעקלש חלק על שני הרבנים הללו וכתב "ולענ"ד צ"ע לדינא".²¹

אולם הם לא הזכירו שישנם שני אופנים שייך יגיע למצב של סתם יינם. הראשון הוא שהיין הוכן ע"י גוי, ולכן יין זה הוא מראש סתם יינם. כיוון שלא היה ראוי לשתייה מלכתחילה מבחינה הלכתית, אין היתר להשתמש בו להכנת צבע לרצועות של תפילין. האופן השני הוא יין כשר (לא מבושל), שגוי נוגע בו, ועצם הנגיעה הופך אותו לסתם יינם. השאלה היא: היות ובתחילה היין היה כשר ולכן היה מותר לשימוש לצבע לרצועות, אך עקב נגיעה בו ע"י הגוי הוא נעשה אסור לשתייה, נראה, כי הדבר דומה למצב של נבלה וטריפה, ולכן האם מותר להשתמש ביין כזה כמרכיב בהכנת צבע לרצועות תפילין? ה"רבני בית ההוראה" במכון ירושלים לדיינות ענה שהחלוקה בין שני סוגי יין הוא "מעניין" ויחד עם זאת

¹⁸ דין, כשרות צבע לרצועות, יד תמוז תשע"ט

¹⁹ הרב שבתי באר, באר עשק, (ויניציאה, תלד), שאלה קט (סוף התשובה)

²⁰ הרב שמואל בן אברהם אבוהב, דבר שמואל, (ויניציאה, תס"ב), שאלה קסב

²¹ הרב אלעזר בן דוד פלעקלש, תשובה מאהבה, (פראג, תקע"ה), חלק שלישי, יורה דעה, תשובה שצא ד"ה שם גליון שם בהגהות

אמרו שלא נמצאה תשובה בעניין זה, והוסיפו: "בפשטות בשני האופנים זה דומה לבשר נבלה של בהמה טהורה."²²

לעניין השחרת שומן של דג טמא, יחד עם הצבע השחור הכשר על הרצועות מעלה שאלה. הסיבה לתהיה היא מכיוון שהצבע היא "רק להצליל הצבע לחזותא ולרכך העור וליפות", וה"נודע ביהודה" פסק שזה לא פוסל את התפילין.²³ הרב יצחק באמבערגער מביא את ה"נודע ביהודה" אולם הוא מוסיף "ומכל מקום טוב לדקדק ליקח שומן כשר."²⁴

בתקופה מאוחרת יותר נשאלת שאלה על הוספת גליצערין (חומר שנעשה משמנים של חי) לצבע שמשחרים את הרצועות. התפקיד של הגליצערין היה "להדביק הצבע על עור הרצועות כי בלא זה אינו נקלט הצבע." פסקו שזה היה יותר חמור משומן של דג טמא, ולכן הוא לא התיר אותו. אפילו שכמות הגליצערין היתה פחות מאחת בשישים עדיין הוא אסורה מפני שהיא דבר המעמיד.²⁵

האם יש צורך להכין את הצבע לשם מצות תפילין?

החומר עבור צביעה אינו דומה לעור עבור הבתים או הגידים לתפירת התפילין, או הקלף עבור הפרשיות, שכולם צריכים להיות מוכנים לשם מצוות תפילין. ניתן להשתמש בכל צבע שחור אחרי שבודקים שאין בו חומרים שפוסלים את הצבע לצביעת הרצועות.²⁶ למשל, החברה שמייצרת משחת נעליים בשם קיווי, מפרסמת את ההרכב של משחת הנעליים שלהם, ורואים שאין בה דברים אסורים.²⁷ אולם, יש צבע הנמצא תחת השגחת הרבנים שהוכן במיוחד למטרה זו,²⁸ ובתשובה שנשאלה ל"רבני בית ההוראה" בירושלים, הם ענו: "לכתחילה ראוי להשתמש בצבע שמיוחד לכך."²⁹ חלק מהחומרים הללו באים בבקבוק עם מברשת קטנה (כמו ב"טיפקס") כדי למרוח את הצבע על הרצועות, ויש שמיוצרים כמו טוש. במקרים שהמשחה מגיעה בצורה אחרת, מומלץ למרוח אותה בעזרת סמרטוט או טישו כדי שהצבע יהיה חלק ויפה על הרצועה.³⁰

בעבר נשאלה שאלה ע"י אדם שהשתמש לצביעת התפילין שלו בטוש שחור פשוט שאע"פ שמרכבי הטוש היו כשרים, הטוש לא היו תחת השגחה. לפני שחומר הצביעה נגמר, הוא קנה חומר תחת השגחה. השאלה היא האם יש דין

²² דין, צבע לרצועות תפילין, כו תמוז תשע"ט

²³ נודע ביהודה תנינא, שם, שאלה ג

²⁴ הרב יצחק דוב הלוי באמבערגער, מלאכת שמים, מהדורא תנינא, (האנאפער, תר"ך), כלל כ, חכמה סע' ב;

"קסת הסופר", שם, מביא מילים דומים, פרק כג סע' ב

²⁵ הרב עקיבא סופר, שו"ת דעת סופר, (ירושלים, תשכ"ה), הלק יו"ד סי' קיז

²⁶ דין, צבע כשר לרצועות תפילין, כד טבת תשעו

²⁷ (אינטרנט) mi yodea, Kosher shoe-polish to blacken tefillin; What's inside Kiwi Shoe Polish?

²⁸ למשל: מדריך הכשרות, חלק א', תשע"ט, גליון ע, בד"ץ העדה החרדית ירושלים, עמ' 125, צבע

לתפילין

²⁹ דין, צבע להשחרת רצועות התפילין ..., כד ניסן תשע"ב

³⁰ בחדרי חרדים, מהי העלות של צביעת בתי תפילין + רצועות + בדיקה?, 11 יולי 2013, (אינטרנט)

של תשמיש של קדושה על החומר הראשון, ואם כן איך לטפל בזה? התשובה שהוא קיבל היתה: "אינך צריך לגנוז את הטוש הפשוט שיש לך כי אם להפסיק להשתמש בו בתפילין, ולהשתמש בתפילין רק הצבע המיוחד לשם כך."³¹

מה המשמעות של "שחור" בצבע זה?

הרב חיים ויטל בספרו "שער הכונות" כתב על פירוש המילה "שחור" בקשר לחומר זה כ"שחורות כעורב."³² כמו-כן הרב אברהם בן משה מזונשהיים, המחבר של הספר "ברוך שאמר" מגדיר את הצבע "כעורב."³³

כל זה הוא לכתחילה. ב"פסקי תשובות" כתוב: "אך [שהצבע שחור כעורב] אינו לעיקובא, וכל שלעיני בני אדם נקרא שחור אף שהוא כחול, כהה או חום ואפור כהה גם כן כשר."³⁴

בדיון ב"משנה ברורה" רואים שקיים הבדל בין מה שנקרא "שחור" לרצועות, ובין מה שנקרא "שחור" לדיו המשמש לכתובת הפרשיות. הוא כתב: "הרצועות שיש עליה גם כן הלכה למשה מסיני דצריכה להיות שחור די בשחורות שהיא כחול, שאיני הכא [בדיו לכתוב הפרשיות] שכיון שהיתה ההלכה שיכתוב בדיו מראה כחל בוודאי איננו בכלל דיו."³⁵

כדי שהשחור לא ימחק בקלות, ה"ברוך שאמר", מציע איך להשחיר את הרצועות. הוא כתב: "השחורות הרצועות הלכה למשה מסיני וכשיתייבש קצת אז ישחיר פעם שנית וכן פעם שלישית עד שתהיה העור שחור לכל הצורך ממש כעורב בין העור של רצועות ובין העור של הבתים ותיתורא ומעברתא."³⁶

בתקופת ה"חזון איש" יש שצבעו רצועות עם "צבעי פלסטיק שחור". אחרי מאחר וראו כי לאחר שהרצועה נרטבת, צבע הפלסטיק מתקלף כגליד דק, הרב יעקב ישראל קניבסקי (הסטייפלר), שהתפילין שלו היו צבועים בצבע זה "מאד הצטער ע"ז שהתבטא בכאב אני כבר מניח אותם כשנה ועכשיו יתברר שהם ח"ו פסולים." אבל הוא עצמו ביצע בדיקה זו, "ולא ירד הצבע וכשרים והמשיך להניחם."³⁷

מה בקשר להשחרת רצועות ארוכות יותר ממה שההלכה דורשת?

לכתחילה אורכה של רצועת היד היא כדי להקיף את הזרוע, ולכרוך על הזרוע שבע פעמים, ולאחר מכן כריכה שלוש פעמים על האצבע וקשירתה.³⁸ בתפילה

³¹ דין, צבע לתפילין, כח אב תשע"ב

³² הרב חיים ויטל, שער הכונות, (ירושלים, תרס"ב), ענין תפילין, דרוש ד

³³ הרב אברהם בן משה מזונשהיים, ברוך שאמר, (שקלאוו, תקס"ד), עמ' ד:

³⁴ פסקי תשובות, (עורך: שמחה ב"צ א. רבינוביץ), (ירושלים, תשס"ז), חלק ראשון, סי' לג סע' ד

³⁵ מ"ב סי' לב סע'ק ג ביאור הלכה ד"ה יכתבם בדיו שחור

³⁶ ברוך שאמר, שם, עמ' ד:

³⁷ הרב אברהם הלוי הורביץ, ארחות רבינו (הסטייפלר), (בני ברק, תשנ"א), אורח-חיים חלק א, לא משחיר צדי

הרצועות, עמ' לו

³⁸ שו"ע או"ח סי' כז סע' ח

של ראש אורכה הוא להקיף את הראש, ואז לשלשל הרצועות שיהיו תלויים לפניו ויגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט.³⁹ השו"ע גם נותן את האורך המינימלי של הרצועות. בקשר לשל יד הוא להקיף את הזרוע, למתוח עד האצבע האמצעית, ללא השבע כריכות, ולכרוך ממנה על האצבע שלוש כריכות וקשירתה.⁴⁰ בתפילה של ראש האורך נועד להקיף את הראש;⁴¹ ה"מלבים" מוסיף על זה "ב' טפחים חוץ לקשר שאחרי ראשו".⁴²

ניח שרוב האורך של רצועת התפילין הוא מעל האורך המינימלי והיא אינה מושחרת כראוי, אולם יתר הרצועה (דהיינו האורך הדרוש לפי ההלכה), מושחרת כראוי, האם התפילין כשרים?

ה"משנה ברורה" דן בנושא זה אולם סיים ב"צריך עיון". הוא כתב: "ומסתפקנא אם מן התורה די בכל אחד עד כדי שיעורו והשאר הוא למצוה ולנוי בעלמא, או דילמא כיון דהיא מחוברת כולה כחדא צריכה להיות כולה שחור." הוא ממשיך ומסביר שניתן ללמוד מהגמרא שאילו הלכה למשה מסיני חל רק על החלק המינימלי של הרצועה, יהיה מותר לצבוע בצבעים אחרים על החלק המיותר של הרצועה, הענין היה מוזכר בגמרא, אולם הגמרא שתקה בנושא. מאידך, אפשר להגיד שמן התורה ניתן לצבוע בצבעים שונים על התוספת, אולם חז"ל אסרו משום "דמחזי כמנומר".⁴³

מה האחוז של הרצועה שצריך להיות שחור?

לכתחילה, כל שיעור הרצועה שההלכה דורשת (או לפי דעות אחרות, כל הרצועה) צריכה להיות צבועה בשחור.⁴⁴ אולם למעשה במשך הזמן השכבה השחורה מתחילה להתקלף מהרצועה. על זה כתב הרב אברהם ברודא בספרו "לשכת הסופר": "אם באורך הזמן נתלבנו צריך לחזור ולהשחירם".⁴⁵

כדי שהצבע יספג היטב על הרצועות, יש להשתמש בדבק בשילוב צבע. השאלה היא האם בשימוש בדבק יהיה חשש של חציצה. הרב משה שטרנבוך דן בנושא והחליט "דאין בזה חשש חציצה, דכיון שביטלו לעולם, לא נקרא חציצה".⁴⁶ החלק של הרצועה שנכנס למעברתא תמיד מוסתר. לכן ה"משנה ברורה" כתב: "איני יודע אם הלכה למשה מסיני קאי" על החלק הזה,⁴⁷ אולם הרב יעקב מאיר שטרן נותן תשובה: "להשחיר החלק שנכנס לתוך המעברתא".⁴⁸

³⁹ שו"ע או"ח סי' כז סע' יא

⁴⁰ שו"ע או"ח סי' כז סע' ח, סי' לג סע' ה

⁴¹ שו"ע או"ח סי' לג סע' ה

⁴² הרב מאיר ליבוש מלבים, *ארצות החיים על שו"ע או"ח*, (ווארשא, תר"ך), חלק ראשון סי' לב סע"ק פג

⁴³ מ"ב סי' לג סע"ק ג ביאור ההלכה ד"ה רצועות שחורות

⁴⁴ הרב יוסף חיים זוננפלד, *שו"ת שלמת חיים*, (ירושלים, תשס"ז), סי' מ

⁴⁵ הרב אברהם אהרן בן שלום ברודא, *לשכת הסופר*, (ווילנא, תרכ"ט), כלל טו סע' א

⁴⁶ הרב משה שטרנבוך, *תשובות והנהגות חלק רביעי*, (ירושלים, תשס"ב), סי' ט

⁴⁷ מ"ב סי' לג סע"ק ג ביאור הלכה ד"ה רצועות השחורות

⁴⁸ הרב יעקב מאיר שטרן, *משנת הסופר*, (בני ברק, תשנ"ב), סי' כג סע' ז

נשאלת השאלה האם יש צורך באיתור נקודות שאינן שחורות ברצועה?
על זה נכתב בפסקו של הרב שלמה זלמן אויערבאך: "שיעור שחורות התפילין
הוא כל שנחשב שחור לפי ראות העין, אף שישהם נקודות שאינן שחורות."⁴⁹
מה אחוז נטול הצבע השחור ברצועת התפילין שיכול לגרום לפסילת של
התפילין? יש פוסקים המשתמשים בכלל "רובו ככולו." ביניהם הרב יוסף חיים
זוננפלד הכותב לאלו שאינם יכולים למצוא רצועות שהן כולן שחורות אולם "רק
רובה שחורה, בוודאי שהיא כשרה."⁵⁰ המהרש"ג כתב במילים דומה, אולם בלי
התנאי של הרב זוננפלד: "כל שרוב שיעור הרצועות הן שחורות כשירות ולא
אומרי' דנחסר מהשיעור דמה שאינו שחור לא חשוב כאילו הוי חסר."⁵¹ אולם
ה"דעת קדושים" פחות בטוח לזה מפני שהוא כתב: "בשחורות הרצועות אולי
מועיל רובו ככולו."⁵² לפי הדעה שרק השטח המינימלי צריך להיות שחור, "אין
צריך להקפיד כל כך בשחירותו" של השטח מעבר מזה.⁵³
לעומת הנ"ל, הרב יעקב ישראל קניבסקי (הסטייפלר) "הקפיד מאד על
שחורות בכולו ממש ברצועות, וצריך זהירות לעיין אם בשחורותם קאי, דמצוי
שצריך להשחירם."⁵⁴

האם מותר להדביק חומר פלסטיק שחור על הרצועות במקום לצבוע אותן?
בשנת תשע"ה "פרסם בית דינו של הרב ניסים קרליץ מודעה המתריעה מפני
התופעה. 'בעניין רצועות תפילין המצויות בשוק ונתברר כי הם עשויות מב'
שכבות, שכבת עור ושכבת פלסטיק עבה או דקה הדבוקה לעור. דין רצועות אלו
מבואר במשנה ברורה סימן ל"ב סעיף-קטן קפ"ה שאם יכולים לקלוף בשלמות
מכל צד מן התפילין וצורתו כמו נייר שחור זהו פסול. וקל וחומר בנידון דידן
דמודבק פס שחור על העור ולא הושחר העור בעצמו כלל."⁵⁵
בזמנו, הנושא עורר סערה רבה בעיתונות, ובמיוחד בעיתן "יתד נאמן" היה
פרסום ש"רבבות יהודים מניחים תפילין פסולות כל יום."⁵⁶
בתגובה לזה הרב מנחם גולדברג, ממכון סת"ם כתב: "חומר צביעה
סינטטי-פלסטי אינו פוגע ברצועות, אלא רק כאשר הוא מוצמד ומודבק."⁵⁷
נשאלת שאלה, האם הדבקת "טפט" שחור עבור הברקה ונוי על גבי
רצועות מושחורות כראוי לפי ההלכה, פוסלת את התפילין? על כך יש חילוקי

⁴⁹ הליכות שלמה, שם, פרק רביעי סע' כח

⁵⁰ הרב זוננפלד, שם, סי' מ

⁵¹ מהרש"ג, שם, סי' ז

⁵² הרב אברהם דוד מבוצ'ץ, דעת קדושים, (לבוב, תרנ"ו), סי' לג סע' ג

⁵³ הליכות שלמה, שם, פרק רביעי הערה מא

⁵⁴ הרב שטרנבוך, שם, (ירושלים, תשנ"ד), חלק שני סי' כב

⁵⁵ "היזהרו מרצועות תפילין מזויפות", ערוץ 7, יב אב תשע"ה, (אינטרנט)

⁵⁶ תחקיר, "יתד נאמן" על רבבות שמניחים תפילין לא כשרות", ערוץ 7, כז תמוז תשע"ה

⁵⁷ "היזהרו מרצועות ...", שם

דעות, דהיינו, יש שמתירים לפי הכלל "כל לנאותו אינו חוצץ", ויש הפוסלים מפני שהולכים אחרי הציפוי.⁵⁸

כיצד אפשר לתקן השחרה של רצועות שנעשתה שלא לשמה?

נשאלת השאלה האם צביעת הרצועות צריכה להיות לשמה? על זה יש מחלוקת בין ה"בית יוסף" שפסק, שלפחות בדיעבד, לא פוסל, ובין הרמ"א שפסק שאפילו בדיעבד התפילין יהיו פסולות.⁵⁹

כשמשחירים את הרצועות שלא לשמה, האם יועיל לחזור ולהשחירן שוב לשמה על גבי הצבע הקיים? על זה ה"מגן אברהם" כתב: "נ"ל דאם חזר ישראל והשחירן לשמן כשר, והוא מביא ראיה מכתובת גיטין.⁶⁰ אולם "הפרי מגדים" ושאר אחרונים השיגו על ראיתו ונשאר בדין זה בצריך עיון.⁶¹ יש מספר עצות לתיקון השחרה כדי שתהיה לשמה. ב"פסקי תשובות" הוצעו: "יגרד הצבע הראשון ויצבע שוב לשמה"⁶² – אולם זה אינו תהליך פשוט! עצה אחרת נמצא ב"ביאור הלכה": "יצבענו מתחלה על המראה השחור במראה סיקרא או ירוק ולבן וכהאי גבנא ואתי מראה זו ומבטל להשחור,⁶³ דהיינו לעבור על הצבע השחור שלא היה לשמה ב"טיפקס" (צבע לבן) ואח"כ לצבוע בצבע שחור, בכוונה של לשמה.

כמו-כן ה"פרי מגדים" מציע בנושא: "ונראה דאם אין רצועות אחרות משחיר מצד השני לשמה דנהי דגמירי שחורות אבל לא דווקא מצד השיער,⁶⁴ כלומר שיהפוך הרצועה וילבש השחור לצד חוץ. הרב שטרנבוך מסביר שלפי הפמ"ג: "עיקר החיוב שחורות תלוי בנראה."⁶⁵ (אולם נכתב למטה שיש הפוסקים שאם משחירים את הצד של העור שהיה בצד בשר הבהמה, אז התפילין יהיו פסולות.)

האם אישה, עבד, גוי, ילד או מכונה יכולים לצבוע את הרצועות?

כתוב בתורה "וקשרתם" ואחרי זה "וכתבתם"⁶⁶ ומשמם אנו לומדים שמי שלא עושה "קשירה" דהיינו מי שלא חייב לקשור (להניח) תפילין, לא יכול לכתוב את הפרשיות בתפילין.⁶⁷ כמו כן כתוב בשו"ע: "כל שפסול לכתבן [התפילין] פסול בכל תיקון עשיתן."⁶⁸ דהיינו שמספר הפעולות הנדרשות להכנת הבתים יכולות

⁵⁸ בענין הרצועות הפסולות, פורום אוצר החכמה, אוגוסט 2015, (אינטרנט)

⁵⁹ שו"ע ורמ"א או"ח סי' לג סע' ד; מ"ב סי' לג סע"ק כב

⁶⁰ שו"ע או"ח מג"א סי' לג סע"ק ז

⁶¹ מ"ב סי' לג סע"ק כד

⁶² פסקי תשובות, שם, חלק ראשון, סי' לג סע' ז

⁶³ מ"ב סי' לג סע"ק ד ביאור הלכה ד"ה פסול

⁶⁴ הרב יוסף בן מאיר תאומים, פרי מגדים, (ווארשא, תרמ"ט), א"א, סי' לג סע' ז

⁶⁵ הרב שטרנבוך, שם, חלק שני, סי' כב

⁶⁶ דברים ו ח-ט

⁶⁷ שו"ע או"ח סי' לט סע' א

⁶⁸ שו"ע או"ח סי' לט סע' ב

להיעשות רק ע"י מי שחייב להניח תפילין. פעולות אלו כוללות עשיית השי"ן בתפילה של ראש, תפירת הבתים⁶⁹ ועשיית הקשרים על הרצועות.⁷⁰ יחד עם זאת, ישנם פעולות שיש שאומרים שגם מי שפטור ממצוות תפילין יכול לעשות. בהם: עיבוד הקלף⁷¹ וחיתך הרצועות.⁷² אולם יש גם דברים שיש בהם חילוקי דעות אם מי שלא חייב לתפילין יכול לעשותם. אחד מהם הוא השחרת הרצועות.⁷³ נוסף לכך נשאלת השאלה האם צריך לעשות את הפעולה לשם מצוות תפילין?

כתוב בשו"ע: "נשים ... פטורים מתפילין מפני שהוא מצות עשה שהזמן גרמא,"⁷⁴ ולכן זה תלוי במחלוקת (שהוזכרה הנ"ל) אם היא יכולה להשחיר את התפילין. לפי הדעות שהיא יכולה, הצביעה צריכה להיות לשמה.⁷⁵ ה"משנה ברורה" כתב שהאישה "יודעת לעשות לשמה כמו איש."⁷⁶ אולם לאחר דיון בנושא, הרב יוסף דוד ווייס, מסכם: "יש להדר למנוע אשה מלהשחיר הרצועות."⁷⁷ בכמעט כל מצוות עשה שהזמן גרמא, עבד כנעני דומה לאישה, וזה כולל תפילין, דהיינו הוא פטור מהניח תפילין⁷⁸ ולכן יש אותה ההלכה בענין של צביעת הרצועות.

מי שהוא חצי עבד וחצי בן חורין חייב לקיים מצוות עשה שהזמן גרמא, ולכן חייב להניח תפילין, ויוצא מזה שהוא יכול, כמעט לכל הדעות, לצבוע תפילין. למה "כמעט"? הסיבה היא שיש דעה של רבי עקיבא איגר שחצי עבד וחצי בן חורין פטור מקריאת שמע ולכן פטור מתפילין,⁷⁹ ולפי דעה זו, יהיה לו אותן ההלכות בנושא זה כמו לאישה.

בקשר להשחרת הרצועות ע"י אינו יהודי, ה"בית יוסף" כתב: "טוב שישחירם ישראל לשמן ולא אינו יהודי."⁸⁰ רואים מזה שה"בית יוסף" סובר שאפילו מי שלא חייב בתפילין יכול להשחירם, אולם בשימוש המילה "טוב" הוא מעדיף שנעשה ע"י יהודי. ה"משנה ברורה" מסביר ה"בית יוסף": "דסבירא לה דאפילו ברצועות לא בעינן השחרות כלל לשמן."⁸¹ הרמ"א חולק לחלוטין על

⁶⁹ מ"ב סי' לט סע"ק י

⁷⁰ פרי מגדים, שם, א"א, או"ח סי' לט סע' ו

⁷¹ מ"ב סי' לט סע"ק ט

⁷² הרב יוסף דוד ווייס, *ויען דוד*, (ירושלים, תשנ"ג), או"ח סי' י סכום ד

⁷³ מ"ב סי' לג סע"ק כב

⁷⁴ שו"ע או"ח סי' לח סע' ג

⁷⁵ שו"ע או"ח סי' לג סע' ד; מ"ב סי' לג סע"ק ד, ביאור הלכה ד"ה אבל הרצועות, אפילו בדיעבד.

⁷⁶ מ"ב סי' לג סע"ק כג

⁷⁷ *ויען דוד*, שם, או"ח סי' י סכום ב

⁷⁸ *אנציקלופדיה תלמודית*, שם, כרך תשיעי, הנחת תפילין, עמודה תקח

⁷⁹ *הגהות רבינו עקיבא איגר על שו"ע*, או"ח סי' ע; *אנציקלופדיה תלמודית*, שם, כרך ששה עשר, חציו עבד

וחציו בן חורין, עמודות תשיג-תשיד והערות 614, 626

⁸⁰ שו"ע או"ח סי' לג סע' ד

⁸¹ מ"ב סי' לג סע"ק כב

ה"בית יוסף" וכותב: "אפילו בדיעבד [השחרת ע"י אינו יהודי] פסול.⁸² לא ברור מזה האם הרמ"א סובר שהשחרת הרצועות היא פעולה הניתנת לעשות ע"י מי שאינו חייב במצוות תפילין, ובתנאי שהפעולה נעשית לשמה, וישנו חשש שמי שאינו יהודי לא יעשה זאת לשמה.

ילד שלא הגיע לגיל המצוות לא חל עליו עול קיום מצוות אלא רק מטעם חינוך. לפי הדעה השחרת הרצועות לא תלויה בקיום מצוות תפילין, ורק צריכים לעשות זאת לשמה, ישנה אפשרות שילד יעשה זה. אעפ"כ יש חילוקי דעות אם מתירים בזמן שגדול יעמד על גבם לוודא שהוא עושה את השחרת לשמה.⁸³

לפי הדעה בה רק מי שחייב במצוות תפילין יכול לבצע את השחרתן, נראה כי כבר ביום הגיעו של הילד לגיל המצוות, הוא יכול בתיאוריה לעשות את ההשחרות. למה "בתיאוריה"? הסיבה היא שישנם שני תנאים להגדרת הפיכת ילד לגדול. כתוב בשו"ע "לעולם הוא [הילד] קטן עד שיביא שתי שערות אחר שיהיה בן י"ג [שנים] ויום אחד.⁸⁴ ה"משנה ברורה" כתב על זה: "קימא לן כיון שהגיעו לכלל שנים חזקה שהביאו שתי שערות" אבל הוא המשיך להגביל את החזקה: "ומכל מקום לא סמכין על חזקה זו לגמרי, אלא דדינין לה כספק, ולכן אזלינן תמיד לחמרא בכל דבר שהוא מדאורייתא ובדרבנן לקלא.⁸⁵ היום, לענינים של דברים מדאורייתא, לא בודקים האם הביא שתי שערות, אלא מחכים עד שיהיה לו זקן.⁸⁶

בנושא זה, הרב יוסף שלו' אלישיב נשאל שאלה: "מה הדין בילד בר מצוה שלא יודעים אם הביא שתי שערות או לא, האם לתת לו להשחיר רצועות?" הרב החמיר ואמר: "כי זה ספק בדאורייתא, ויש להחמיר בזה.⁸⁷ ישנה הערה על זה: "יש להיזהר בדבר המצוי מאוד, בבחורי בר מצוה שהרצועות של התפילין שלהם ירד הצבע, ורוצים לחזור ולצבוע את הרצועות, יתנו אותם לגדול לצבעם לשמה כדי שיהיו כשרות באופן של לכתחילה.⁸⁸

בזמננו, שמכשירי חשמל מצויים בנקל, ואדם רק לוחץ על כפתור לעשות את הפעולות, ישנם דיונים בין הפוסקים אם זה נקרא בגדר של לשמה, ואם כן אפשרי לצבוע את הרצועות בדרך זו. אומנם יש מתירים, אולם כתוב להחמיר.⁸⁹ אפילו שהם שמתירים בזמן שאדם לוחץ על הכפתורים בידיים, היום אפשר לתת

⁸² רמ"א שו"ע או"ח סי' לג סע' ד

⁸³ מ"ב סי' לג סע'ק כג

⁸⁴ שו"ע או"ח סי' נה סע' ט

⁸⁵ מ"ב סי' נה סע'ק מ

⁸⁶ דברי הרב אביגדור נבנצאל, הובא בשיעור של הרב יעקב טלר ב-31 דצמבר 2017 ב-25 דקות ב-YU Torah Online, שם השיעור: Shabbos Leining: Katan?

⁸⁷ הרב יוסף שלו' אלישיב, וישמע משה, חלק ה, (קרית בעלזא בית שמש), הלכות תפילין, אורח חיים, להשחיר רצועות ע"י ילד בר מצוה, עמ' יד

⁸⁸ שם, הערה כג

⁸⁹ פסקי תשובות, שם: סי' לב סע' נט

את הפעולות דרך הקול בלי צורך במגע אדם.⁹⁰ ואם אנו מתירים דרך הקול, צ"ע האם אפשר להחליף את המכשיר בקוף שלמד לעשות את פעולת צביעת הרצועות אחרי ששמע הוראות מן אדם? [בקשר לשימוש בקופים לקיים מצוות, ה"חתם סופר"⁹¹ וגם הרב יצחק זילברשטיין בספרו "חשוקי חמד"⁹² פסקו שקוף יכול להיות שליח לחלק משלוח המנות בפורים].

האם ההשחרה הרצועות מתבצעות על שני הצדדים?

לרצועה יש שני צדדים. אחד מהם שהיה ממקום ליד השערות של הבהמה והוא הצד החלק, השני, היה ליד הבשר ואינו חלק.

מפירוש רש"י בגמרא⁹³ לומדים שצביעת הצבע השחור נעשה על הצד החיצוני של הרצועה, ובצד הפנימי הצבע יכול להיות באיזה צבע שרוצים, למשל, ירוק, כחול, או לבן, אולם פרט לצבע האדום⁹⁴ "שמא יאמרו שמדם חטטיו נצבעו האדימו".⁹⁵

האם אפשר לבחור איזה צד לצבוע? בפירוש על התלמוד ע"י רבנו גרשם מאור הגולה כתוב: "רצועה שחורה צריכה ליראות מבחוץ הלכה למשה מסיני".⁹⁶ ואם עושה הפוך פוסק ה"משנה ברורה": "ואם השחירם מבפנים לא מהני וצריך לחזור ולהשחירם מבחוץ".⁹⁷

אע"פ שבסידור "בית עובר" של מנהג הספרדים כתוב ש"נכון להשחיר הרצועות מבפנים ומבחוץ" יש המשך עם הזהרה: "מ"מ אף שהם שחורים מבפנים יזהר שהצד החיצין המבהיק יהיה לעולם לצד חוץ".⁹⁸

נשאלת השאלה האם ישנה הגבלה דווקא לצבוע בצד הפנימי של הרצועה, או מותר גם לעשות ציורים או כתיבת אותיות. זה יכול להיות למעשה כדי לכתוב (אולם לא בצבע אדום!) שם או פרטי זיהוי של בעל התפילין, במיוחד, אולם לאו דווקא, על החלק המיותר של הרצועה? בענין זה, יש חשיבות לתלמידי תיכון שכולם מנחים תפילין באותו בית המדרש, והחלפות של תפילין יכולים לקרות, ובמיוחד בראש חודש שכולם חולצים בחיפזון את התפילין לפני תפילת המוסף.⁹⁹

⁹⁰ (אינטרנט) First Voice-Operated Assistant for Machine Tools.... 15 August 2018,

⁹¹ הרב משה סופר, *חידושי חתם סופר על מסכת גטין*, גטין כב:

⁹² הרב יצחק זילברשטיין, *חשוקי חמד על מסכת מגילה*, (ירושלים, תשס"ז), מגילה ז.

⁹³ מנחות לה, רש"י ד"ה ונוייהן לבר

⁹⁴ מנחות לה.

⁹⁵ שו"ע או"ח סי' לג סע' ג

⁹⁶ פירוש רבנו גרשם מאור הגולה, *קובץ ראשונים למסכת מועד קטן*, (מכון התלמוד הישראלי השלם: ירושלים,

תשכ"ו), מועד קטן כה. ד"ה אתהפיכא

⁹⁷ מ"ב סי' לג סע' כ

⁹⁸ בית עובד, *סדר תפילה לימי חול של כל השנה כמנהג ק"ק ספרדים*, (ליוורנו), דיני מקום ואופן הנחת תפילין

וברכתן, סע' טז, עמ' מו (91)

⁹⁹ שו"ע או"ח סי' כה סע' יג

אמנם ישנם חילוקי דעות האם צביעת הבית (הקציצה) של התפילין בצבע שחור היא הלכה למשה מסיני,¹⁰⁰ אולם היום נוהגים לעשות את זה. יש המפרשים את הגמרא¹⁰¹ שצביעת צד הפנימי של הרצועה זהה לצבע של הבית.¹⁰² לרוב הצד הפנימי של הרצועה הוא בצבע קרוב הנוטה ללבן ולפי זה, בית התפילין צריך להיות בצבע לבן! על זה התוספות כתב: "יש שעושין בתים של תפילין מקלף לבן דלא בעינן שחורות אלא רצועות."¹⁰³ (לא ידוע איזה אחוז של בתי התפילין בתקופת התוספות היו בצבע לבן!) כמו-כן, נכתב למטה שרבינו מנוח ראה בתים רבים בצבע לבן.

[דרך אגב, יש דעות שונות האם להלכה למשה מסיני בנוסף לתיתירא והתפירות, גם הבתים (הקציצות) צריכים להיות מרובעים. התוספות מזכיר שבעבר תפילה של יד, הבית היו מרובע רק במקום של התיתורא.¹⁰⁴ בגניזה הקהירית מצאו תפילין שהבתים שלהן היו בצורת גליל.¹⁰⁵ כמו-כן המרדכי מזכיר זה "שעושין של יד בדפוס עגול מלמעלה" אולם הוא לא הסכים שזה היה נכון.¹⁰⁶]

האם צריכים שחודי הרצועות יהיו משוחרים?

בנוסף לצד העליון של הרצועות שהיה גלוי, גם שני חודי (צידי) הרצועות גלויים, ולכן יש לשאול האם יש צורך להשחיר אותם. ה"קסת הסופר" דן בנושא זה וכתב: "ונ"ל שיש לדקדק להשחיר גם החודים דהיינו מקום החתך."¹⁰⁷ בהערות וחקירות ב"לשכת הסופר" הוא כתב על זה: "אבל מקום החתך שנראה מבחוץ (בפרט כשהעור עב ומשחירין תחלה כל העור שלם ואח"כ חותכים אותו לרצועות) נראה לפע"ד דודאי יש לדקדק להשחירו שם, ואולי בכלל הלכה למשה מסיני היא כיון שנראה מבחוץ." (מילים בסוגריים במקור)¹⁰⁸ כמו-כן בתפילין של הרב דיסקין הצבע של שני החודים היה "שחור כעורב,"¹⁰⁹ וגם בתפילין של הרב מנחם מנדל שניאורסון מליובאוויטש, הרצועות היו "צבועות גם בצדיהן אך לא מאחוריהן."¹¹⁰ מאידך, לאחר דיון קצר בנושא, הרב דוד מורגנשטרן והרב אליהו גיטמן, סכמו: "ולמעשה לא נהגו כן ואין מקפידים לצבוע עובי צדי הרצועה."¹¹¹ מספר

¹⁰⁰ מ"ב סי' לב סע'ק קפד

¹⁰¹ מנחות לה.

¹⁰² רמב"ם, הלכות תפילין פרק ג הלכה יד; הרב יצחק בן משה מווינא, *אור זרוע*, (זיטאמיר, תרכ"ב), חלק

ראשון, הלכות תפילין, סי' תקסד, רצועות שחורות

¹⁰³ מנחות לה. תוספות ד"ה רצועות שחורות

¹⁰⁴ מנחות לה. תוספות ד"ה תפילין מרובעות

¹⁰⁵ The Jewish Encyclopedia, (Funk & Wagnalls: New York, 1901-1906), vol.10, Phylacteries, p.25

¹⁰⁶ תלמוד בבלי עוז והדר מסכת מנחות, מרדכי, הלכות קטנות מנתות לה.

¹⁰⁷ *קסת הסופר*, שם, פרק כג סע' ב

¹⁰⁸ *לשכת הסופר על קסת הסופר*, שם, פרק כג סע' ב

¹⁰⁹ הרב שטרנבוך, שם, חלק שני, סע' כב

¹¹⁰ *מעשה מלך*, לקט מנהגים ותנועות קודש של הוד כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש, (ממש: פתח תקוה, תשע"ג),

עמ' 7

¹¹¹ הרב דוד ארי' מורגנשטרן והרב אליהו ראובן גיטמן, *זכרון אליהו*, (ירושלים, תשמ"ט), פרק כ, שחרות

התפילין, סע' ב

רבני תקופותינו הלכו כדעה זו, והם כוללים הרב יצחק זאב סולוביצ'יק (הגריז"ס) ש"לא הקפיד על זה [להשחיר צדי הרצועות],"¹¹² וגם ה"חזון איש" והרב יעקב ישראל קניבסקי (הסטייפלר) "לא השחירו את צידי הרצועות" של התפילין שלהם, והראיה לכך היתה שה"ברוך שאמר" לא הזכיר את הנושא.¹¹³

האם משחרים גם את צד הפנימי של הרצועות?

המקור הקדום לכך שגם על צד הפנימי של הרצועה להיות שחור הוא הרמב"ם. הוא כתב: "הרצועות של תפילין בין של ראש בין של יד פניהם החיצונים שחורים וזו הלכה למשה מסיני. אבל אחורי הרצועות הואיל ומבפנים הן אם היו ירוקות או לבנות כשרות. אדומות לא יעשה שמא תהפוך הרצועה וגנאי הוא לו. ולא יהיה אחורי הרצועה לעולם אלא כעין הקציצה [הבית של התפילין] אם ירוקה ירוקין ואם לבנה לבנים. ונוי הוא לתפילין שיהיו כולן שחורות הקציצה והרצועה כולה."¹¹⁴ כיצד איך אנו צריכים להבין את הרמב"ם, דהיינו בזמן שהקציצה היא שחורה האם חייבים שהצד הפנימי של הרצועה יהיה שחור, או שזה רק לשם נוי? הרדב"ז דן באריכות בדברי הרמב"ם וכתב: "ונמצאו ישראל מקיימים מצות תפילין אעפ"י שאין מקיימין נוי מצוה ברצועות." אולם הוא מסיים: "אבל מי שרוצה להתנאות במצוה לדעת הרמב"ם ז"ל יצבע גם אחורי הרצועה שחור."¹¹⁵ יש פירוש על הלכות תפילין להרמב"ם שנכתב ע"י רבינו מנוח בן יעקב שחי בנרבונה בסוף המאה ה-13. פירוש זה נעלם למאות שנים, אולם בתוך המאה ה-20 נתגלה בגניזה הקהירית. הפירוש שלו על ההלכה זו ברמב"ם נכלל: "ואני ראיתי תפילין הרבה שהיתה הקציצה שלהן לבנה, כלומר שעור הפנוייה היה מקלף, אך אחורי הרצועה לא היו [כצבע] הקציצה, ואע"ג דלא מיפסלי בהכי, כמו שכתב רש"י, מכל מקום לא קיים נוי של תפילין, שנוי של תפילין הוא שיהיו שחורים כלם."¹¹⁶

בתקופה של הרמב"ם, חי הרב שמשון בן אברהם משנ"ץ, אחד מבעלי התוספות. דבריו על השחרת גם בצד הפנים של הרצועות הובא ע"י הרב יצחק בן משה מווינא בספרו "אור זרוע": "ועכשיו שנהגו בבתים שחורים מצוה להשחיר הרצועות בין בפנים בין בחוץ."¹¹⁷ ה"דרכי משה (רמ"א) מצטט את דברי ה"אור זרוע", אולם מוסיף "ולא נהגו כן."¹¹⁸

¹¹² הרב שטרנבוך, שם, חלק שני, סע' כב

¹¹³ הרב אברהם הלוי הורביץ, שם

¹¹⁴ רמב"ם הלכות תפילין פרק ג הלכה יד

¹¹⁵ הרב דוד בן שלמה אבן זמרא, שו"ת הרדב"ז, (ירושלים, תשל"ב), חלק חמישי, תשובה אלף תכ"ו

¹¹⁶ הרב אלעזר הורביץ, "פירוש על הלכות תפילין להרמב"ם מתוך ספר המנוחה לרבינו מנוח מנרבונה",

הדרום – קובץ תורני, (ניו יורק), חוברת מ, תשרי תשל"ה, עמ' 98-99

¹¹⁷ אור זרוע, שם, סי' תקסד, רצועות שחורות

¹¹⁸ טור או"ח, דרכי משה (רמ"א) סי' לג סע'ק ב

רבינו צדקיה בן אברהם הרופא שחי במאה ה-13 ברומא כתב בספרו "שבלי הלקט": "ויש שמצריכין להיות שחורות מבחוץ ומבפנים, "אולם הוא כתב "ויש", בלי לתת זיהוי לגבי מי האומר.¹¹⁹

על נושא זה, הרב חיים ויטל, התלמיד המובהק של האר"י, כתב: "גם צריך שישחירם פנים ואחור."¹²⁰ הרב יוסף ליברמן בספרו "מנחת יוסף" מפרש את מילותיו של הרב ויטל, שגם הצד הפנימי של הרצועות צריך להיות "שחורות כעורב."¹²¹ ממה שכתוב ב"ספר הכונות" אפשר לחשוב שזה אוניברסלי בין החסידים. אולם זה לא כן! ה"בן איש חי" כתב: "[החסידים] לא נהגנו בכך. ושאלתי על מנהג החסידים בעה"ק תוב"ב וא"ל שיש נזהרין להשחיר פנים ואחור ויש שאין מדקדקין בזה."¹²² בלשון דומה הרב חיים אליעזר שפירא, האדמו"ר ממונקאטש כתב: "ולא ראינו ולא שמענו כלל מעולם מי שנהג זה כלל להחמיר כדברי השער הכונות [האר"י]."¹²³

באמצע המאה ה-19, הרב מרדכי זאב איטינגא והרב יוסף שאול נתנזון, בפירוש שלהם ל"אלף למטה" על ספרם "מגן גבורים" משתמשים בביטוי ש"ראוי שיהיו שחורות גם מבפנים, "וסיבתם היא "משום נוי."¹²⁴

אע"פ שמספר פוסקים מביאים את הרמב"ם או ה"אור זרוע", הם מסיימים "ולא נהגו כן" או במילים דומות. ביניהם יש ה"בית יוסף" על הטור, ה"דרכי משה" (רמ"א), ה"כנסת הגדולה", וה"משנה ברורה".¹²⁵

נשאלת השאלה האם למעשה לפני תקופת הראשונים נצבעו תפילין בצד הפנימי? בגמרא מופיע המעשה של הרב הונא: "דיומא חד אתהפיכא ליה רצועה דתפילין ויתיב עלה ארבעין תעניתא עייליה."¹²⁶ ורש"י פירש "השחור בפנים."¹²⁷ דהיינו לאחר ההפיכה, הצד השחור של הרצועה הוא פנימי. נראה שאין אפילו רמז בגמרא להשחרת הצד הפנימי של הרצועות. אולם יש חידוש בכתבי הרב ישמעאל הכהן בספרו "זרע אמת." שם הוא כתב: "ודאי הרצועות של תפילין של רב הונא היו שחורות משני הצדדים כמו שצריך לעשות כן לכתחילה." לכן מדוע הרב הונא צם? ה"זרע אמת" ממשיך להסביר: "ואם כן איך שייך לומר איתהפיכא

¹¹⁹ הרב צדקיה בן אברהם הרופא, שבלי הלקט, (שלמה באבער מלבוב: ווילנא, תרמ"ז [ירושלים, תשמ"ו]), ענין תפילין, עמ' קצב (384)

¹²⁰ שער הכונות, שם, דרוש ד

¹²¹ הרב יוסף ליברמן, משנת יוסף, חלק עשירי, (ירושלים, תשע"ב), סי' א' השחרת רצועות התפילין משני הצדדים, סע' ז

¹²² הרב יוסף חיים, בן איש חי, (ירושלים, תשי"ז), שנה ראשונה, פ' חיי שרה, סע' ד

¹²³ הרב חיים אלעזר שפירא, אות חיים ושלום, (הוצאת אמת: ברקלין, ניו יורק, תשמ"ו), סי' לג סע' ב

¹²⁴ הרב מרדכי זאב איטינגא, מגן גבורים על טור ושלחן ערוך אורח חיים, (זולקוה, תקצ"ט), חלק ראשון, סי' לג אלף המגן סע' ג

¹²⁵ טור או"ח סי' לג, בית יוסף ד"ה וכתב הרמב"ם; או"ח סי' לג דרכי משה סע' ב; מ"ב סי' לג סע' כא;

הרב חיים בנבנשת, הכנסת הגדולה חלק או"ח, (ליוורנו, ת"ח), הלכות תפילין בית יוסף סי' לג; הרב יעקב חיים יצחק ברוך, קול יעקב, (ירושלים, תר"ע), סי' לג סע' יג, מ"ב סי' לג סע' כא

¹²⁶ מועד קטן כה.

¹²⁷ מועד קטן כה. רש"י ד"ה איתהפיכא ליה רצועה דתפילין

ליה רצועה כיון שהיו שחורות מכל שני הצדדים אלא ודאי צ"ל דהצד החיצון צריך שיהיה הצד של השער דוקא ולא של הבשר ולכן אף על פי שהרצועות של הרב הונא היו שחורות משני הצדדים שייך שפיר לומר בהו שנתהפכו.¹²⁸

מה הדעות של רבנים בתקופותינו על השחרת הרצועות משני הצדדים?
בתקופותינו נשלחו לגדולי הפוסקים שאלות האם ישנן יתרונות לצבוע את רצועות התפילין גם בצד הפנימי (וזה לפני העידן שהצבע השחור מבליע מעבר לעבר של הרצועות). יובאו כאן כמה דוגמאות של שאלות אלו וכיצד הפוסקים ענו עליהם.
הרב אליהו כ"ץ, אב בית דין בקרית יואל דסאטמאר בבני ברק, שדן באריכות בנושא, כתב מאמר בו בשנת תשנ"ה, והגיע "למסקנת - למעשה" דהיינו: "היוצא לנו מכל האמור, שיש כמה טעמים לטובה שאם יש ביכולת אז כדאי להדר אחר רצועות הללו [השחרה בשני הצדדים]."¹²⁹

תשובתו בנושא של הרב שמואל ואזנר, אב בית דין של זכרון מאיר בני ברק, נכתב בשנת תשנ"ה, ומופיע באחד מהכרכים של תשובות השו"תים שלו בשם "שבט הלוי". הוא כתב שהוא לא מסכים עם מסקנתו של הרב אליהו כ"ץ, וגם כתב: "דגדולי ישראל פוסקי הדורות לא חששו להנהיג אפילו לנוי בעלמא," אולם הוא מסיים: "דאם יחידים ינהגו כן תבא עליהם ברכה, אבל להנהיג דרך הוראה לא ראיתי צורך."¹³⁰

בספר "שאלת רב" על שאלות שנשלחו לרב חיים קניבסקי מופיע: "שמעתי מיהודי חרדי שהיה רופא בכיר בעיני המחלה רח"ל שטען שהצבע שע"ג הרצועות יש לה חומר שגורם להמחלה רח"ל ואין לצבוע בצד הפנימי שאז הצבע נוגע בעור. האם נכון מחמת זה לוותר על ההידור להשתמש ברצועות עם צבע דו צדדי או הוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע?" תשובתו של הרב קניבסקי היתה קצרה וחריפה: "שקר וכזב, אבל הידור לא היה בגמרא לכן אין לעשותו."¹³¹

הרב מאיר הלוי סאלאווייצקי, ראש ישיבת בריסק בירושלים, לא היה בעד רצועות שהיו שחורות משני הצדדים. רואים את זה במקרה שפעם הרב הלך לרכוש תפילין לנכדיו. המוכר הציע לרב רצועות "שחור משני הצדדים." הרב "לא אמר לו פקפוק מצד הלכה, רק אמר לו [באידיש] 'וואס איז שלעכט מיט די אלטע?' [וכי מה רע בישן]."¹³²

נשאל הרב אלישיב בנושא: "האם יש ענין או הידור וכדומה לקנות הרצועות שצבעום שיהיו שחורות משני הצדדים." הרב השיב: "שזה נגד המנהג, ואין

¹²⁸ הרב ישמעאל הכהן, זרע אמת חלק שלישי, (ריגיון), או"ח סי' לב

¹²⁹ הרב אליהו כ"ץ, ראש אליהו, (בני ברק, תשס"ח), חלק ראשון, אורח חיים, סי' ז עמ' לג

¹³⁰ הרב שמואל הלוי ואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק תשיעי, (בני ברק, תשס"ב), סי' טז

¹³¹ הרב חיים קניבסקי, שאלת רב, חלק שני, (קרית ספר, תשע"ב), פרק ב, רצועות עם צבע דו צדדי, שאלה יח, (עמ' קעז)

¹³² (מפי) הרב מאיר הלוי סאלאווייצקי, משנת רבנו מאיר הלוי, (ארץ ישראל, תשע"ח), הליכות והנהגות, רצועות שחורות מב' הצדדים, עמ' תקפג

לעשותו. " אז נשאל: "האם יש חסרון בהם, או רק שאין בהם שום ענין ושום טעם, " והרב ענה: "להניחם משום חשש בהלכה וכדומה אין לעשות, אבל אם מניחם סתם כדי שלא יקלוף וכדומה, מותר."¹³³

אומרים בשם הרב אהרן יהודה לייב שטיינמן: "יש בזה חומרא כיון שכך אין הצבע יורד בקלות."¹³⁴ נראה שאמירה זו באה ליתר בטחון. נראה שאפילו יכולה להיות בעיה הלכתית בצביעת שני צדדי הרצועות. עד כדי כך שהרב יצחק זאב סולוביצ'יק (הגריז"ס), הרב מבריסק, לא השתמש בתפילין שהושחר בשני צדדי הרצועה, והסיבה: "יש לחשוש שמקלקל שדיו יבש חוצץ ולכן ... הניח כעיקר הדין וכמנהג כל ישראל להשחיר רק צד אחד."¹³⁵

מה אומרים הפוסקים על צביעה שמבליע מעברו הרצועה?

במשך מאות שנים, הכונה של צביעה על החיצוני והפנימי של הרצועה היה ממש צביעה שטחית. לפני כעשר שנים התחילה שיטה חדשה שבה "הצביעה מבליע את הצבע ברצועה מעבר אל עבר."¹³⁶

על זה כתב הרב אלישיב: "במה שחדשים מקרוב באו, ומוכרים רצועות הצבועים משני עבריהם, והרבה מהדרים לקנות דוקא רצועות הללו, כי הצבע נשאר עליו הרבה יותר טוב, וסדר עשייתם הוא, שצובעים את הרצועות על ידי שטובלין בצבע גם החלק הפנימי של הרצועות, ועל ידי זה גם אם נקלף השכיבה החיצונית של הצבע, עדיין נשאר צבע שחור מהצבע מתחת להשכיבה החיצונית של הצבע,"¹³⁷ וממשיך הרב אלישיב בתשובתו לשאלה שנשאל: "אם יש הידור בזה, להשחיר את רצועות התפילין משני צדדים, והשיב שזה דבר כשר ויפה, אבל מי שיש לו רצועות שחורות מצד אחד, גם לכתחלה אין צריך לשנות לרצועות שחורות מב' הצדדים, כי אין צריך לשנות מדבר שכל ישראל נהגו כן, ואין חשש שיישחק קצת, כי רק חציצה פוסלת, אבל זה רק שחיקה בעלמא, ואינו פוסלת, והוסיף: וכן אני נוהג ללבוש אלו השחורות רק מצד אחד."¹³⁸

הרב בן-ציון ואזנר (בנו של הרב שמואל ואזנר) הוסיף על דברי אביו ביתר שאת וכתב: "שאינן לעשות רצועות שחורות מכמה טעמים. " הוא נותן שש טעמים שכוללים "כוונת ההלכה למשה מסיני הייתה רק על צד החיצוני, " "אין להוסיף על הלכה למשה מסיני, " ו"שלא יבואו להכשל בהיפוך הרצועה, " והוסיף עוד סיבה לאסור, (שהרב קניבסקי הגדיר "שקר וכזב"): "שמענו שגם הרופאים מזהירים

¹³³ וישמע משה, שם, הערה כד

¹³⁴ הרב מאיר ז. ערבה, מאיר עוז, (בני ברק, תשס"ח), סי' לג סע' ג, אות ה, אורך הצביעה בשחור

¹³⁵ הרב שטרנבוך, שם, סי' כב

¹³⁶ הרב עזריה אריאל, צבע גב רצועות תפילין, ח אייר תשע"ד, אתר ישיבה, שאלות ותשובות, (אינטרנט)

¹³⁷ וישמע משה, שם, שחורות הרצועות מב' הצדדים, עמ' יד

¹³⁸ שם

להתרחק מרצועות אלו, שצבעם הפנימי הספוג כימקאליים, נספג בגוף על ידי הזיעה, הגורם ח"ו למחלוקת חמורות.¹³⁹

לעומת הדעות הסוברות שלא להשתמש, או שלא צריך להשתמש ברצועות כאלה, ה"כולל הלכה רחובות" כתבו: "מסתבר שכדאי לרכוש רצועה כזו, כדי שגם אם יתקלף הצבע השחור שבצד החיצוני, תשאר הרצועה כשירה, כי מתחת הצבע המבריק גם כן הכל שחור."¹⁴⁰

מעשה שהיה ברצועות של שני זוגות תפילה של ראש שנצבעו בכל עובי העור. רצועות אלו לשני זוגות התפילין נרכשו מאותו מוכר (יתכן אף שנרכשו יותר משני זוגות, אולם לא ידוע!). לאחר מספר חדשים, ובאותו עת, הצבע של חלק מרצועות הראש, בחלקו שמקיף את הראש, שינתה צבעה לחום. מפני שמתחת לשכבה של הצבע החום היתה צבע שחור, השאלה היא האם יש בעיה עם הכשרות של שני זוגות התפילין הללו, והאם היה צורך להשחיר על הצבע החום? יתכן שמה שכתוב ב"פסקי תשובות" נותנת תשובה, דהיינו ש"אין פוסל בזה שהצבע התחתון הכשר מכוסה."¹⁴¹ אולם צ"ע בנושא.

נספח לצמחונים

יש צמחונים שאפילו לא מוכנים להנאות מתוצרת בעלי חיים.¹⁴² בקשר לצבע לצבוע את הרצועות והבתיים אין בעיה. אע"פ שמותר להשתמש בחומרים מבהמות טהורות, לא חייבים, והצבע יכולים להיעשות מחומרים טבעיים לחלוטין. מנגד את ייצור התפילין ניתן לייצר אך ורק מבהמות טהורות,¹⁴³ ושם צריכים להתפשר כדי לקיים מצוות תפילין. עושים זה ע"י כך משתמשים בתפילין שהוכן רק מבהמות שמתו באופן טבעי! לפי לשון הגמרא¹⁴⁴ עדיף להשתמש בבהמות שמתו באופן טבעי, אולם הפוסקים לא מביא גמרא זה כהלכה. הרב דוד רוזן לשעבר רב הראשי של אירלנד כתב שזה "הידור מצוה" להשתמש בתפילין כאלו. למעשה היום אפשר למצוא תפילין כאלו בארץ.¹⁴⁵

¹³⁹ פרשת לך לך – רצועות התפילין, הלכתא (כולל הלכה רחובות, מכון לפרסומים הלכתיים), הלכה בפרשה, שנה א – גיליון 2, ז מרחשון תשע"ח, (אינטרנט)

¹⁴⁰ שם

¹⁴¹ פסקי תשובות, שם, או"ח סי' לג סע' ז הערה 48

¹⁴² (אינטרנט) Go Vegan Scotland - Non-Food Products

¹⁴³ שו"ע או"ח סי' לב סע' לז

¹⁴⁴ שבת קח.

¹⁴⁵ (אינטרנט) Be the Change You Want to See In the World – Non-leather tefillin